

Hoofdstuk I

EXODUS VAN HET OERVOLK

1

Ruiters uit de Russische steppen

Haast iedere leemte tussen twee geijkte historische momentopnames heeft in de moderne geschiedschrijving meerdere noemers. Terwijl voorheen twijfels en onjuistheden overleefden tot lang nadat het wetenschappelijke tegendeel werd bewezen, leven nu veelal sterk van elkaar verschillende theorieën naast elkaar tot de ene de andere achterhaalt of uitsluit.

Ook met betrekking tot het tijdstip waarop de Indo-Europese volkeren – waaronder de stamouders van Grieken, Romeinen, Kelten en Germanen – vanuit Azië Europa bereikten en hun cultuur uitdroegen, verschillen vooraanstaande geleerden van mening.

De eerste onderzoeker die over de Indo-Europese trek een steekhoudende theorie ontwikkelde, was de vooraanstaande Amerikaanse professor van Litouwse afkomst Marija Gimbutas (1921-1994), die onder meer een leerstoel had aan de universiteit van Harvard en aan de UCLA. Zij lanceerde in 1956 de opvatting dat de Indo-Europeanen omstreeks 4500 v.Chr. hun tocht vanuit hun thuisland, de Zuid-Russische steppen, naar het westen inzetten.

De archeologe en pionier van het systematische vakoverschrijdende onderzoek ontwikkelde de koergantheorie op basis van tastbare sporen die volgens haar vanaf 4000-3500 v.Chr. in de bodem en het landschap achtergelaten zouden zijn. De wetenschapster noemde de beschaving naar de typische grafheuvels (tumuli), *koergan* in het Russisch, waarin de afgestorven leden van de cultuur werden be-

strooid met rode oker, een duizendjarig symbool voor heropstanding uit de dood.

Volgens Gimbutas ontstond de beschaving aan de benedenloop en het estuarium van de Wolga (Kaspische Zee/Rusland). Ze deelde de koerganbeschaving op in vier fases (I tot IV) en drie territoriale expansiegolven.

De koergancultuur zou zich van de benedenloop en monding van de Wolga via de oevers van de Dnjepr tot de Donau en de Balkan hebben uitgebreid.

Tussen 2900 en 2450 v.Chr. bereikten – nog steeds volgens Gimbutas' theorie – leefgemeenschappen van de gekoorganiseerde touwbekercultuur, ook strijdbijl- of strijdhamercultuur genoemd, Noord- en West-Europa via de Rijn en zijn bijrivieren. Vanaf het tijdstip dat deze beschaving, herkenbaar aan haar aardewerk met touwindrukken en strijdbijlen, ook het noorden van de Lage Landen cultureel beïnvloedde, zou de tot dan toe homogene Indo-Europese taal geleidelijk haar uniformiteit hebben verloren.

Omstreeks 2000-1500 v.Chr. zouden het proto-Indo-Iraans noordelijk van de Kaspische Zee en het proto-Grieks in de Balkan ontstaan zijn.

Het pre-proto-Germaans en het pre-proto-Keltisch zouden zich eeuwen later (1500-1000 v.Chr.) gelijktijdig hebben geprofileerd. Het pre-proto-Germaans in Noord-Europa, dat toen in de Noordse bronstijd (1700-500 v.Chr.) verkeerde, en het pre-proto-Keltisch in Midden-Europa, waar op dat ogenblik de vroege ijzertijd aanbrak (de Hallstattperiode, 800-450 v.Chr.).

Op basis van archeologisch onderzoek, in combinatie met linguïstiek en een doorgedreven studie van de mythologie kwam Gimbutas tot de vaststelling dat de koergancultuur door een strijdersklasse werd geleid. De domesticatie van het paard, de ontwikkeling van strijdwapens, de versterkingen op heuvelkruinen en de opgeworpen krijgersgraven (grafheuvels, koergans) onderbouwden haar visie.

De koerganvolkeren, oorspronkelijk krijgers en herders met grote kudden, zouden later door de invloed van agrarische gemeenschappen

in de veroverde gebieden op landbouw zijn overgeschakeld.

Er bestaan archeologische bewijzen dat het koerganvolk antropomorfe stèles – afbeeldingen van goden met menselijke trekken – in steen vereeuwigden.

Vele hedendaagse academici, onder wie de prominente Iers-Amerikaanse archeoloog en linguïst sir James Patrick Mallory en zijn Franse vakgenoot Venceslas Kruta, hangen Marija Gimbutas' theorie aan.

Wie de grondlegster van de moderne archeologie bekritiseert, doet dat vooral vanwege haar geloof in een oorspronkelijk vredelievende, matriarchale samenleving die voor de komst van de koerganbeschaving in Europa zou hebben gebloeid. Deze landbouwersgemeenschappen zouden door het koergankrijgsvolk met geweld zijn onderworpen.

Een van haar felste tegenstanders was de Amerikaanse antropoloog David Anthony van het befaamde Hartwick College in het Amerikaanse Oneonta (New York). Hij beweerde dat niets wees op het eerdere bestaan van een matriarchale beschaving, een maatschappij waarin de vrouw een leidende of gelijke positie als de man bekleedt. Onder meer Bernard Wails, een eminent antropoloog van de University of Pennsylvania, sloot zich bij deze kritiek aan.

Tot vandaag wordt immers ondanks de archeologische bewijsvoering van het bestaan van moedergodinheiligheden en ritën, onder meer op Malta en in Catal Hüyük (Turkije), het idee van matriarchale culturen in de late steentijd (neolithicum) door de meerderheid van de wetenschappers afgedaan als een feministische luchtspiegeling (lees *Vrouwen van godin tot slavin* van mijn hand).

Over de bakermat vanwaar de Indo-Europeanen hun tocht naar het westen aanvatten, zijn de opinies van historici, archeologen, antropologen, linguïsten en etnologen eveneens verdeeld.

Een belangrijk aantal van hen volgt Marija Gimbutas' denkpijpe en beschouwt het steppengebied in Zuid-Rusland als thuisland van het koergankrijgsvolk. Anderen opteren voor de vruchtbare landstreek tussen het Oeral- en Kaukasusgebergte of het gebied tussen de Kaspische en de Zwarte Zee. Ook het huidige Kazakstan en Klein-Azië

(Turkije) genieten een zekere populariteit. Een minderheid ziet de westelijke oever van de Indus (Pakistan), het tegenwoordige Iran of de boorden van de Witte Zee (Baltische Zee, Noordwest-Rusland) als geboorteland van de Indo-Europeanen.

Naar het waarom van de exodus kan de wetenschappelijke wereld bij gebrek aan archeologische of andere sluitende bewijzen slechts gissen. Tot de mogelijkheden behoren overbevolking, een klimatologische verandering die het leefmilieu wijzigde, oorlogsgeweld of een natuurramp. Laatstgenoemde optie is afgeleid uit de geologische sporen van een alles overrompelende watervloed die na de vierde ijstijd het Middellandse Zeegebied teisterde. Grote delen van Zuidoost-Europa en Klein-Azië werden toen overstroomd. Er bestaat een theorie die de aanzienlijke vergroting van de Zwarte Zee en het ontstaan van de Zee van Azov (Krim/Oekraïne) aan deze natuurcatastrofe toeschrijft.

Bijkomend zou de langdurige inundatie van de regio ook een plausibele verklaring zijn voor de oorsprong van de uiterst vruchtbare gronden rond de Zwarte Zee en in Turks Klein-Azië. Volgens bepaalde wetenschappers zou deze gigantische vloed de zondvloed uit de monotheïstische religies – godsdiensten met één (mannelijke) god – zoals het jodendom, christendom en de islam, en in onder meer de Griekse en Soemerische mythologie kunnen verklaren (lees *De heidenen* van mijn hand).

2

Mengras van Kelten, Balten en ‘Lappen’

Tot de meest vooruitgeschoven theorieën over de identiteit van de Germanen behoort ook een hypothese die volledig afwijkt van de stelling van Marija Gimbutas. De theorie ziet de Indo-Europeanen niet als één (oorspronkelijk) volk, maar als aan elkaar verwante volkeren die vanaf 3000 v.Chr., hoofdzakelijk via het Donaubekken, druppelsgewijs West-Europa bereikten. Omstreeks 2000 v.Chr. zouden de Kelten en

de Italiërs, het stamvolk van de Romeinen, samen de oevers van de Donau hebben bereikt. Volgens deze theorie vermengden Keltische en Italische stamverbanden zich met de reeds over grote delen van Europa verspreide Liguriërs, van wie niet geweten is of zij al dan niet Indo-Europeanen waren.

Bepaalde geleerden vermoeden dat de Liguriërs een aan de klok-bekercultuur (2700-2100 v.Chr.) verwant volk zijn. Over deze laat-neolithische klok-bekercultuur, genoemd naar aardewerk met een S-vormig profiel dat als grafgift aan overledenen werd meegegeven, zijn de onderzoekers sterk verdeeld.

Voor de een zijn het de mensen van de klok-bekercultuur die vanuit Zuidoost-Frankrijk en het Iberische Schiereiland de eerste metalen (koperen) voorwerpen in Zuid- en West-Europa introduceerden. Anderen zien hen als kleine groepen handelaars die Europa afstruinden op zoek naar metaalertsen.

Een groot aantal wetenschappers ziet een duidelijk verband tussen de klok-bekercultuur en de hogervermelde touwbekerbeschaving. Nog anderen beschouwen Westfalen en Nederland als het gebied waar de klok-bekercultuur ontstond.

Jean Bourgeois, professor archeologie UGent, veronderstelt dat de klok-bekercultuur geen etnische beschaving op zich was, maar de veruiterlijking van een maatschappelijk hoge status, elite, over de stamgrenzen heen. Een standpunt dat onder meer de grote verspreiding van de aangetroffen klok-bekers in Europa kan verklaren: van Denemarken tot Portugal en van Groot-Brittannië tot Hongarije. Anderen grijpen dit feit aan om het volk van de klok-beker als een nomadisch levende gemeenschap te zien.

De hoofdmacht van de Kelten vorderde verder naar het westen, een minderheid stootte door naar het noorden.

De Italiërs trokken in zuidelijke richting over de Alpen en verspreidden zich over het naar hen genoemd Italische Schiereiland.

De Keltische stammen die noordwaarts trokken, kruisten met Balten en met de Saami, de stamouders van de tegenwoordige Lappen. Dit

proces zou zich in de tweede helft van de Noordse bronstijd (1700-500 v.Chr.) hebben voltrokken.

De leden van deze Keltisch-Baltisch-Lapse mengcultuur, ‘de Germanen avant la lettre’, zouden eeuwen later in oostelijke en zuidelijke richting trekken. Zij die oostwaarts uitwaaierden, bevolkten het Donauebekken en delen van Oekraïne. Zij die naar het zuiden trokken, drongen door tot het huidige West-Duitsland, Oostenrijk, Noord-Zwitserland, het grootste gedeelte van Nederland, Noord- en Oost-België en Frankrijk (noorden, Lotharingen en Elzas).

Het zijn deze op Kelten gelijkende ‘barbaren’ die Julius Caesar in zijn *Commentarii de Bello Gallico*, het verslag van de Gallische Oorlog (58-52 v.Chr.), tot Germanen doopte.

Algemeen wordt aangenomen dat Caesars Germanen – zoals ongetwijfeld nog vele andere volkeren – afstammen uit de vermenging van jagers-verzamelaars die zich na de jongste ijstijd in Scandinavië en Noord-Duitsland vestigden en de eerste landbouwers. Alleen de wijze waarop verdeelt ook historici onderling en academici van andere disciplines.

3

Landbouwers uit Turks Anatolië

Het linguïstische project Indo-European origins dat de Nieuw-Zeelandse professoren Quentin Atkinson en Russel Gray van de Auckland University (Nieuw-Zeeland) in 1998 opstartten, mondde in augustus 2012 uit in een reeks verrassende vaststellingen die als nieuwste hypothese alle vorige studies tegensprekt. Het onderzoek waarvan de eerste resultaten in 2003 met scepsis door de meerderheid van de academici werden ontvangen, vervroegden de versnippering van de oorspronkelijke Indo-Europese eenheidstaal met meerdere millennia. De parameter die de Nieuw-Zeelandse geleerden hanteerden, bestond

uit 200 begrippen waarvoor de corresponderende woorden in 87 van de ruim 400 Indo-Europese talen werden gezocht. In een later stadium stegen deze aantallen tot 207 begrippen en 103 talen.

Bij de geselecteerde talen behoorden onder meer het Engels, Zweeds, Sanskriet, Duits, Nederlands, Russisch, Frans, Armeens, Pools, Hindi, Latijn, Grieks, Jiddisch, Roemeens, Turks en Afghaans.

In 2009 werd de Nieuw-Zeelandse wetenschappelijke kern uitgebreid met onderzoekers uit België en Nederland. Een team van virologen, onder wie Philippe Lemey van het laboratorium klinische en epidemiologische virologie van KU Leuven, paste microbiologische speurtechnieken toe om de gelijkenissen en verschillen in de ontwikkeling van de diverse Indo-Europese talen vast te stellen.

Een van de onderzoeksopdrachten bestond erin cognaten – woorden met een gemeenschappelijke etymologische oorsprong – op te sporen in de moderne Indo-Europese talen.

Enkele voorbeelden:

- tonitrus (Latijn), Donner (Duits), donder (Nederlands), thunder (Engels)
- brengen (Duits), brengen (Nederlands), bring (Engels), bringa (Zweeds)
- mother (Engels), Mütti (Duits), moeder (Nederlands), madre (Italiaans)
- Flamand (Frans), Flamen (Duits), Vlaming (Nederlands), Flamenco (Spaans)
- programma (Nederlands), programme (Frans), program (Zweeds) en program (Engels).

Dankzij de methode waarmee virologen virussen in stambomen onderbrengen, slaagde het onderzoeksteam erin om via de stamboom van de Indo-Europese taalgroep de bakermat ervan te bepalen. Het verdict was ook voor Quentin Atkinson, evolutionair linguïst en hoofdverantwoordelijke van het project, een verrassing: Anatolië. Zowel Atkinson als Gray verwachtte – zoals de meeste taalkundigen

trouwens – een regio in de Zuid-Russische steppen ten noorden van de Kaspische Zee, die de koergantheorie van Marija Gimbutas ook taalkundig zou bevestigen.

De uitslag van het jarenlange onderzoek had tot gevolg dat het uit-zwermen van de Indo-Europese eenheidstaal over het oude continent omstreeks 7500-6000 v.Chr. 3000 jaar vroeger gebeurde dan algemeen werd aangenomen.

Indien de nieuwe hypothese met de werkelijkheid strookt, was het bijgevolg niet het krijgshaftige koerganvolk dat te vuur en te zwaard de autochtonen van het oude Europa ‘bedwong’, maar een boerengemeenschap uit het onherbergzame Anatolië (Turkije) die de grondlegger van de Indo-Europese eenheidstaal was.

De conclusie van het eindrapport luidt dat de taal, het Indo-Europees van de Anatolische boeren, samen met hun kennis van landbouw en agrarische technieken – waaronder ploegscharen – zich in Europa en Zuid-Azië verspreidde. Vanzelfsprekend is ook de optie dat de Anatoliërs in kleine groepen over het oude continent en Zuid-Azië uitwaaierden relevant.

Colin Renfrew, professor in de archeologie aan de universiteit van Cambridge, verdedigde reeds eind de jaren 70 deze theorie, maar stuitte toen in academische middens op grote tegenstand.

4

Crisis schort eventuele DNA-doorbraak op

Wetenschappers uit diverse disciplines veronderstellen of hopen dat de moleculaire archeologie de grote migraties van de wereldbevolking in kaart zal brengen. Zij rekenen hierbij vooral op het wereldwijde initiatief van National Geographic en IBM, die in 2005 samen het Genographic Project opzetten: een DNA-onderzoek op basis van

het mannelijke Y-chromosoom en vrouwelijke mitochondriaal DNA (MTDNA).

Talrijke universiteiten, waaronder KU Leuven, nemen deel aan het project.

Vele deskundigen zijn ervan overtuigd dat heel wat etnologische, archeologische en historische vraagtekens dankzij de genetica beantwoord zullen worden. In april 2010, precies vijf jaar na het opstarten van het Genographic Project, werden reeds ruim 350.000 DNA-paspoorten uitgereikt aan inwoners van de vijf continenten. Het project steunt op elf over de wereld verspreide coördinatiecentra. De verwerking van de DNA-gegevens gebeurt door de laboratoria en betrokken wetenschappelijke afdelingen van de universiteit van Arizona (Verenigde Staten).

Het project heeft twee pijlers: een met de focus op doorgedreven academisch onderzoek en een tweede die gericht is op het grote publiek. Getuige daarvan het hoger aangehaalde persoonlijke DNA-paspoort.

Het onderzoek schiet door de wereldwijde economische crisis en ontoereikende subsidies en fondsen sinds 2011 echter minder spectaculair op. Ook de bijdrage van KU Leuven aan het project moest wegens budgettaire krapte geheroriënteerd worden.

Negentig procent van de Belgische mannen 'is' Iberiër

KU Leuven, met onder anderen de professoren Jean-Jacques Cassiman, Dienst Forensische Geneeskunde, Ronny Decorte, Laboratorium Forensische Genetica en Moleculaire Archeologie, en dr. Maarten Larmuseau, Dienst Moleculaire Ecologie, ontwikkelt of participeert in diverse DNA-projecten met een regionaal en/of nationaal karakter. De projecten zullen in de toekomst ongetwijfeld mee de basis

vormen voor een geactualiseerde lokale, regionale en nationale geschiedschrijving.

Een van de regelmatig partners van KU Leuven is Familiekunde Vlaanderen. Onder meer het DNA-project omtrent de huidige bevolking van het eertijdse oud-hertogdom Brabant, de huidige provincies Noord-Brabant in Nederland, Antwerpen, Vlaams- en Waals-Brabant, is door beide gerealiseerd met de genetica en genealogie als werktuigen.

In contradictie met de vele pseudowetenschappelijke stellingen op internet is het op dit tijdstip te vroeg om op grond van DNA-onderzoek sluitende conclusies te trekken over de origine van individuen en/of bevolkingsgroepen. De enige zekerheid is dat een bepaald type Y-chromosoom, bijvoorbeeld het Scandinavische, regionaal gelokaliseerd kan worden.

Op basis van Y-STR-markers, bepaalde genetische variaties op het Y-chromosoom, blijkt de Belgische mannelijke bevolking uit twee genetische hoofdgroepen te bestaan: een Zuid- en een Zuidoost-Europese. Negentig procent behoort tot de Zuid-Europese, met de Pyreneeën en het Baskenland als kerngebied, en tien procent tot de zuidoostelijke groep met de Balkan en Oekraïne als thuislanden. Oorspronkelijk zouden beide groepen tot het aanbreken van de jongste ijstijd verspreid over het oude continent hebben geleefd. Zij werden door het ijs, de permafrost – diepgevroren ondergrond – en het terugdringen van fauna en flora genoodzaakt zuidwaarts te trekken. Omstreeks 10.000 v.Chr. zouden onze voorouders het tegenwoordige België, Zuid-Duitsland, Zuid-Nederland en Zuid-Engeland weer hebben bevolkt.

Een gedeelte van deze jagers- en verzamelaarsgemeenschappen uit de vroege steentijd (paleolithicum) trok verder naar het Hoge Noorden. Een aantal van hen keerde later terug naar onze breedten. Getuige daarvan hun Scandinavische Y-chromosoom (zie hoger). Het staat niet vast of deze migratie in de bronstijd of vroeger gebeurde, tijdens de

Romeinse periode of kort daarna. Sommigen suggereren dat ze ten tijde van de Vikingen plaatsvond.

Omdat het territorium van het huidige België het kruispunt van de West-Europese geschiedenis vormt, is de DNA-spiegel van de bevolking onmogelijk afgelijnd te definiëren. Op grond van de DNA-gegevens, linguïstiek en archeologie zijn er waarschijnlijk buiten de twee aangehaalde groepen onbetwistbaar onmiskenbare sporen van 'Germaanse', 'Keltische' en Romeinse genetische kenmerken bij de mannelijke bevolking aanwezig. De DNA-profielen van mannen in de Lage Landen, Duitsland en Zuid-Engeland zijn vergelijkbaar en verschillen duidelijk van de huidige Scandinavische en meer Oost-Europese genetische eigenheden.